

BURSEVÎ'NİN "BENEM" İLAHİSİNE MUHAMMED EL-KİRÎMÎ'NİN ŞERHİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Müzekkir KIZILKAYA*

Öz

Kırım, çok sayıda önemli şahıslar yetiştirmiş mümbit bir Osmanlı toprağıdır. Bu şahıslar arasında birçok alanda kitap ve risâleler yazmış sufiler de bulunmaktadır. Kırimlı sūfiler ekseriyetle Halvetîyye, Nakşbendiyye ve Kadiriyye tarikatlarına mensuptur. Osmanlı'da yaygın olan Halvetîlik, Kırım'da da en yaygın tarikattır ve burada önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Muhammed Kırîmî, Kırım Halvetîliği açısından önemli bir zâttır. Kaynaklarda onun Halvetîlik'in Gülşenî koluna mensubiyeti iddia edilirken; Cemâliyye koluna intisabı hususuna değinilmemiştir. Halbuki müellif, Mirâ'tü's-sâlikîn adlı eserinin ilk varaklarında Cemâliyye kolundaki silsilesini vermektedir. Bu eserde "Hakkı Efendi İlahisine Şerh" başlığı altında bir risâle de bulunmaktadır. Hakkı ismiyle maruf birçok kişi bulunmaktadır. Hakkı Efendi'nin kimliği, çalışmamızın en önemli problemidir. Ayrıca makalemize konu olan ilahinin müellifi, güftekarı, bestekârı günümüze kadar meçhul ve anonim olarak bilinmekteydi. Bu ilahi, on bin beyitten fazla manzumesi olduğu bilinen, ancak bunlardan üç bin beyit kadarı tespit edilebilmiş olan Bursevî'nin kayıp manzumelerinden biridir. Çalışmamızda ilahinin ona aidiyetini, bestekârını tespit ederek ilim dünyasına naçizane bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca makalede, anonim olarak bilinen ancak Bursevî'ye ait olan ve bestekârını

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, e posta: muzekkir.kizilkaya@gop.edu.tr ORCID: 0000-0002-1774-8774
Atf /Cite as: Kızılkaya, Müzekkir. "Bursevî'nin "Benem" İlahisine Muhammed El-Kırîmî'nin Şerhi ve Tasavvufî Açından Değerlendirilmesi". *Dini Araştırmalar* 24/60, 201-228, <https://doi.org/10.15745/da.904242>

Muallim İsmail Hakkı Bey olarak tespit ettiğimiz "Benem" ilahisine yazdığı bu şerh bağlamında; Hakkı Efendi'nin Halvetî tarikati esasları çerçevesinde tasavvufî görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kırım, Halvetîyye, Bursevî, Fakrî.

The Commentary of Muhammed el-Kırîmî to Bursevi's Hymn "Benem" and its Evaluation from a Sufi Perspective

Abstract

Crimea is a fructiferous Ottoman land that nurtured many important individuals. There are some Sufis among these people. Sufis have written books and treatises in many fields. Crimean Sufis mostly belong to Halvetîyye, Nakşbendiyye and Kadiriyye orders. Halvetî, which was widespread in the Ottoman Empire, is also the most common sect in Crimea. Halvetism has brought important personalities up in Crimea. Muhammed Kırîmî is an important person in terms of Crimean Khalifa. In his work titled, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, he has written a treatise under the title "Annotation to the Hymn of Hakkı Efendi". There are many people known by the name of Hakkı. Hakkı Efendi's identity is the most important problem of our work. In addition, the author, lyrics and composer of the hymn that is the subject of our article had been unknown and anonymous until today. It is one of the lost poems of Bursevî, known to have more than ten thousand couplets. According to the data by Bursevî experts, up to three thousand couplets of Bursevî's poems are identified. We hope to make a huge contribution to the field by determining the hymn's belonging to him and the composer.

In our study, we will endeavor to put forward his Sufi views within the framework of the principles of the Halvetî order in the context of this commentary on the hymn "Benem", which is known an anonymous work but belongs to Bursevî and which we have determined as the composer of Muallim İsmail Hakkı Bey.

Keywords: Sûfîsm, Crimea, Khalwatiyya, Bursevî, Fakrî.

Summary

Crimea is an important Islamic town inhabited by Muslim Turks. It remained under Ottoman rule for many years and was governed by religious principles and the effects of the Ottoman civilization in this region continued

for centuries. The methods and rules of the Hanafi sect, which dominated the majority of the Ottoman lands, were common in Crimea. Crimean Muslims have had their own official sects. This influence has shown itself in every part of life and the society, its worship and beliefs have been shaped in a sunni way.

Sunni-Hanafi way is always appeared in poetry, literature and written works written by Sufi authors. One of these works is *Mir'âtü's-sâlikîn*, which belongs to Sheikh Muhammed Bî-Nevâ el-Fakrî el-Kırîmî. In this work, the views of the Halvetiyye sect, to which the author is affiliated, have been discussed in twelve chapters, and some principles and procedures regarding Halvetiyya are mentioned. A commentary on the hymn of Hakkı Efendi (İsmail Hakkı Bursevî) in the chapter 53b-54a of the work, in which various issues of Sufism are evaluated, and a booklet of several pages under the title of Rumuzu of Pîr-i Ârif Şeyh Yunus (Kuddise secret He continued from where he left the relevant section). Muhammed Kırîmî wrote a commentary on İsmail Hakkı Bursevî's divine "Benem" redif. We have come across this hymn while reading *Mir'âtü's-sâlikîn*. It is not known as a person who Hakkı Efendi is in the poem he stated belongs to Hakkı Efendi. As a result of our research, we have reached the original text of the hymn in the author (page 30) of the author's copy of İsmail Hakkı Bursevî's work titled *Kitâbü'l-Mir'ât* personally registered in Bursa İnebey Manuscript Library, general fixture number 40. This hymn of Bursevî, written by Şeyh İbrahim Kırîmî with the title of "Annotation to the Hymn of Hakkı Efendi", had been the songwriter until today, it is not known to whom the composition and the lyrics belong, and it is mentioned anonymously in the records. The first two couplets are composed in the makam Nevâ Kürdî and are included in various music sources. Other couplets are not available in available sources. In recent studies in the field of music, it has been determined that the composer is Muallim İsmail Hakkı Bey. The work with this information is in the Ekrem Karedeniz Collection of the Süleymaniye Library in two notebooks. Of these, there are 37 stops in total, 25 stops in notebook number 13 and 12 stops in notebook number of 14. As a result of our studies and researches, there is no doubt about the belonging of this hymn to İsmail Hakkı Bursevî. Because the work in which this hymn takes place is the author line. The commentary written by İsmail Hakkı Bursevî on the hymn "Benem" by Fakrî Muhammed Kırîmî, the sheikh of the Cemâliyye-Sezâiyye order of Halvetlik, are examined and evaluated.

The date of birth of Muhammed Fakrî Efendi, whose life is not detailed, is unknown. Based on the information we have obtained about his father,

he is the eldest of the four sons of Hâmîd Kırîmî and was born in Karasu. Muhammed Fakrî is one of the caliphs of Hasan Sezaî, one of the sheikhs of Gülşeni Sect, according to the information given by Mehmet Tahir of Bursalı and Hüseyin Vassâf. However, there is almost no information in the available sources showing that he is authorized by the branch of Cemâlî. It is understood from the aforementioned lineage that he was a member of the Cemalî branch of the Halvetîs, in his book *Mirâtü's-salikîn*, that he gave the lineage of the Halvetî order and clearly declared that he was his father, and that he was authorized by the Cemaliyye branch of the Halvetî through Hamîd Kırîmî (his father), who was also the sheikh.

The author of important works on Sufism, Muhammed Fakrî Efendi, Ebû İsmail Abdullah b. translated the work of Muhammed el-Ansari al-Herevî (d. 481/1089), one of the classical sources of Sufism, called *Menâzilü's-sâirîn*, into Turkish. In the zahriye included in this work, there is a record that "Among the works of our third sheikh, Crimean Karasu Şeyhi Mehmed Fakrî Efendi, has a Turkish translation of *Menâzilü's-sâirin* and a copyright named *Âb-ı Hayat*." The author has also recorded his penname as "Fakrî as-Sayyid Muhammed ibn as-Sayyid ash-Sheikh Hamid ibn as-Seyyid Ahmed ibn as-Sayyid Yahya". Based on this information, it is confirmed as stated in the series that he is the son of the Crimean Sheikh Hamid, who became famous as *Hamîd-i bî-Nevâ*, who died in 1215/1880. In addition, Said Giray said, "Muhammed Efendi is the son of Karasu Sheikh Hamîd Efendi, one of the leaders of the Halvetiyye order and completed his sulûk in the Halvetiyye sect after he had his first education from the Crimean scholars. He went to Istanbul due to his ideas and applied to the prominent sheikhs of the time who lived in Koca Mustafa Pasha and Eyüb, but he could not handle his problematic. Finally, he solved his problem by Gülşeni Hasan Sezâyî Efendi, whose glory he heard. Thereupon, he became affiliated with Sezâyî Efendi" to convey his knowledge. In more detail, he said that Muhammed Fakrî Efendi came to Bucak to buy some grain in 1170/1756, he stopped by Said Giray (him), the serasker of Bucak, and hosted him in his house for five days. According to the information Said Giray conveyed, they had fruitful conversations between them and they talked about books, commentaries, discoverers and works. Said Giray stated that Muhammed Efendi was a versatile scholar, and that he was also engaged in astronomy, literature and mathematics, which are known as positive sciences, as well as religious sciences. He also mentioned a work titled *Mecmu'âtü't-tahrîrât* on tafsir.

Hâmîd Kırîmî's younger son Hasan b. Hamîd Kırîmî (became famous as Kırîmî-zâde) has given quite detailed information about his father in his work named Sırât-ı Müstâkîm written in 1223/1808. According to the information in this work, Hâmîd Kırîmî died in Istanbul in 1215/1800-1801. His grave is in Kulekapı Mevlevihane (Galata Mevlevihanesi) burial ground and around Fasih Ahmed Dede tomb.

Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kırım hanlığı, şerî kurullarla yönetilmiştir. Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bu topraklar Osmanlı hâkimiyeti altına girinceye kadar bu şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdikten sonra da şerî düzen sürmüş ve Osmanlı medeniyetinin tesirleri asırlar boyu devam etmiştir. Osmanlı topraklarının büyük çoğunluğunda hâkim olan Hanefî mezhebinin usul ve kaideleri Kırım'da uygulanmıştır. Kırım Müslümanlarının benimsediği resmi mezhepleri olmuştur. Bu tesir her alanda kendi göstermiş ve toplum sünnî bir çizgide ibadet ve itikatları şekillenmiştir. Hayatın her alanında vakfiye tescilinde, evlilik ve boşanma gibi davalarda, Hanefîliğin kurucu imamlarının görüşleri etkili olmuştur.

Sunnî-Hanefî çizgi şiirde, edebiyatta ve yazılan eserlerde kendini her daim hissettirir. Bu eserler arasına sûfî müelliflerin yazdıkları eserlerde vardır. Bu manada tasavvufî eserlerden biri de Şeyh Muhammed Bî-Nevâ el-Fakrî el-Kırîmî'ye ait olan *Mir'âtü's-sâlikîn* adlı eseridir. Bu eserde müellif bağlı bulunduğu Halvetiyye tarikatının görüşlerini on iki bapta ele almış, Halvetiliğe dair bazı usul ve esaslardan bahsetmiştir. Tasavvufun çeşitli konularının değerlendirildiği eserin 53b-54a varlığında Hakkı Efendi (İsmail Hakkı Bursevî) ilahisine bir şerh ve 64b varlığında Pîr-i Ârif Şeyh Yunus'un (kuddise sırruhu) Rumûzu başlığı altında "Çıktım Erik Dalına" şathiyesine birkaç sayfalık risâle yazılmış ve tekrar kitabın ilgili bölümüne kaldığı yerden devam etmiştir.

Şeyh Muhammed Kırîmî, İsmail Hakkı Bursevî'nin "Benem" redifli ilâhîsine şerh yazmıştır. Bu ilâhîye Şeyh Muhammed Kırîmî, *Mir'âtü's-sâlikîn* adlı tasavvufun esaslarını açıkladığı eserin 53b varlığında yer vermiştir. *Mir'âtü's-sâlikîn*'i okurken rastladığımız Hakkı Efendi'ye ait olduğunu zikrettiği şiir, İsmail Hakkı Bursevî'ye aittir ve İsmail Hakkı Bursevî'nin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, demirbaş no 40'da kayıtlı bizzat Bursevî'nin yazdığı *Kitâbü'l-Mir'ât* dlı eserinin müellif nüshasının 16a varlığındaki (sayfa

30)'da hamîşte yer almaktadır.¹ Şeyh İbrahim Kırîmî'nin de “Hakkı Efendi'nin İlahisine Şerh” başlığı ile yazdığı Bursevî'nin bu ilâhîsi günümüze kadar anonim olarak bilinmekte ve güftesi, bestekârı meçhul olarak kayıtlarda geçmektedir. İlk iki beytine Nevâ Kürdî makamında beste yapılmış olup, geriye kalan beyitleri mevcut kaynaklarda bulunmamaktadır.² Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda bestekârının Muallim İsmail Hakkı Bey olduğu tespit edilmiştir.³ Bu bilgilerin bulunduğu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonunda iki defter halinde bulunmaktadır. Bu defterlerden 13 numaralı defterde 25 adet durak, 14 numaralı defterde ise 12 durak olmak üzere toplamda 37 durak vardır. Bu defterlerdeki notalar Ömer Faruk Güney tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır.⁴

Yaptığımız çalışma ve araştırmalar sonucu bu ilahînin İsmail Hakkı Bursevî'ye aidiyeti hususunda şüpheye mahal kalmamıştır. Zira bu ilahînin yer aldığı eser müellif hattıdır. Bu çalışmada Kırîmî'nin İsmail Hakkı Bursevî'nin “Benem” redifli ilahisine yazdığı şerhi üzerine tasavvufî açıdan değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Kırım tarikatları hakkında kısaca bilgi verilmiş, daha sonra makaleye konu olan Kırîmî'nin kimliği ve eserleri tanıtılmış, en son tasavvufî görüşleri ilahi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Kırım'da Halvetîlik

Kırım'da tarikatlar, tekkeler, meşâyih ve ulemâ hakkında en geniş bilgiler Bursalı Mehmed Tahir'in, Osmanlı Müellifleri ve Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri adlı eserlerinde yer almaktadır. Eserde Kırimlı mü-

¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Mir'ât* (Bursa: İnebey Yazmalar Kütüphanesi, Genel, 40), 16a. Açıklama: Konuyla ilgili Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı öğretim üyesi Sayın Ali Namlı hocamızın verdiği bilgiler doğrultusundan esere ulaştık. Bu vesile ile kendilerine teşekkürü borç biliriz.

² Bekir Şahin Baloğlu, *Dinî Türk Müsîkîsi Beste Türlerinden Durak* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 39, 46; Proje TSM, “Makamlar”, (Erişim 20 Kasım 2020).

³ Suphi Ezgi, *Türk Musikîsi Klâsiklerinden Temcit-Na'î-Salat-Durak* (İstanbul: M.Sadık Kâğıtçı Matbaası, 1945), 50-51; Ömer Faruk Güney, *Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Bölümünde Bulunan Durak Notalarının Yeniden Yazımı Ve Tashîhi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 48; Baloğlu, *Dinî Türk Müsîkîsi*, 41.

⁴ Ezgi, *Türk Musikîsi Klâsiklerinden Temcit-Na'î-Salat-Durak*, 50-51; Güney, *Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Bölümünde Bulunan Durak Notalarının Yeniden Yazımı Ve Tashîhi*, 48; Baloğlu, *Dinî Türk Müsîkîsi*, 41.

elliflerin tarikatı, meşrebi, ilmî sahadaki uzmanlığı ve eserleri hakkında bilgiler sunulmaktadır.⁵ Benzer bilgilere ayrıca Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde de ulaşmaktayız. Aynı şekilde Kırım'la ilgili bilgiler Abdulgaffar Kırîmî'nin '*Umdetü'l-Ah̄bâr* adlı eseri ile Said Giray'ın *Târîh-i Sa'id Giray* adlı eseri bu konuda sayabileceğimiz önemli kaynaklardır. Son olarak Kırım tarikatlarına Evliya Çelebi'de *Seyahatnâme* adlı eserinde yer ve verir.⁶

Kırım'a Halvetiyye tarikatı ilk defa Seyyid Yahya Şîrvânî'nin oğullarından Şeyh Nasrullah'ın, Kırım Hanı'nın davetine icabetle Kırım'da yer almıştır. Nakibü'l-eşrafık görevine getirilen Şeyh Nasrullah tarikat faaliyetlerini de yürütmüştür.⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de on yedi Halvetî tekkesinin varlığından bahseder. Bu tekkelerin Gözleve, Kaçı, İnkirman, Akmesjid, Karasu, Taşlı ve Kefe'de yer aldığını bildirir.⁸ Kırım'da en çok halvetî tekkeleri bulunur. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Halvetiyye tarikatını destekleme politikasıdır.⁹ Kırım'da bulunan tarikatları ve Halvetî tekkelerini çok kapsamlı olması hasebiyle burada zikretme imkânımız olmamıştır. Makalemizin konusu Muhammed Bî-Nevâ el-Fakrî Kırîmî ile sınırlı olduğu için onunla ilgili bilgiler vermeyi uygun gördük. Bu nedenle Kırım tarikatları hakkında ayrıntılı bilgi için konuyla ilgili kaynaklar ile makalemizdeki referanslara ve son zamanda yapılan çalışmalara bakmak yararlı olacaktır.¹⁰

2. Muhammed Fakrî Kırîmî ve Babası Hamîd-i Kırîmî

Fakrî Muhammed Efendi'nin babası kendisi gibi Halvetî şeyhi olan Hamîd Bî-Nevâ'dır. Kırımlı Şeyh Hamîd Efendi olarak tanınan Hamîd Efendi'nin babasının adı Ahmed'dir. Bu durumu Hamîd Efendi *Mirkâtü'l-ma'rife* adlı eserinin dibâcesinde şu şekilde dile getirmektedir: “Hâzâ Kitâbu Mirkâtî'l-

⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, haz. Mehmet Sarı (Ankara: Kültür Bakanlığı 1990).

⁶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, haz. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağ (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 7/329.

⁷ Mehmet Rihtım, “Yahya-yı Şîrvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43/264-266.

⁸ Ahmet Türk, “Kırım Hanlığı'nda İslâmiyet”, *Doğu Avrupa Türk Mirzasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca 2015), 134.

⁹ Türk, “Kırım Hanlığı'nda İslâmiyet” 135; Derya Derin Paşaoğlu, “Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığında Meşâyih Makamı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 20 (2016), 103.

¹⁰ Paşaoğlu, “Kırım Yerli Kaynaklarına Göre Meşâyih Makamı”, 99-105.

ma'rife li Fakrî Hamîd Efendi ibn es-Seyyid Ahmed Efendi.”¹¹ Eser, akait ve tasavvufia ilgili konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca eserin mukaddimesinde risâleyi 70 yaşında iken kaleme aldığını kaydetmektedir.¹² Hamîd Efendi de silsilede yer aldığı üzere hem Cemâliyye kolundan icazetli hem de Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye şubesinden Gülşenîyye koluna bağlı Tekirdağlı Şeyh Gürcî Ali Efendi'nin halifelerindendir. İlim, irfan sahibi ve müellif bir zât olarak bilinmektedir.¹³ Kaynaklarda “Mürşitlik görevinde iken Tekirdağ'da 1185/1771 yılında vefat etmiş, dergâhının haziresine defnedilmiştir.”¹⁴ bilgisi yer almaktadır. Yakın zamana kadar¹⁵ bizde bu bilgiyi doğru kabul ediyorduk. Yeni ulaştığımız Hâmîd Kırîmî'nin küçük oğlu Şeyh Hasan b. eş-Şeyh Seyyid Hamîd Kırîmî (Kırîmî-zâde diye meşhur olmuştur.) tarafından 1223/1808 yılında kaleme alınan *Sırât-ı Müstakîm* adlı eserinin 3a varlığında babası hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu eserde yer alan bilgiye göre Hâmîd Kırîmî 1215/1800-1801 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Kulekapı Mevlevihanesi (Galata Mevlevihanesi) haziresinde olup Fasih Ahmed Dede türbesi civarındadır.¹⁶ Konuyla ilgili daha fazla bilgi vermemiz makalemizin kapsamı dışında olduğu için uygun görülmedi.¹⁷

2.1. Hamîd-i Bî-Nevâ el-Kırîmî Hakkında Değerlendirme

Hamîd Kırîmî hakkındaki bilgiler, hem Muhammed Kırîmî'nin babası olması, hem de Şeyh Muhammed'in yaşadığı dönemin özelliklerini tespit edebilmek açısından önemlidir. Kaynaklarda Hamîd adında birkaç şeyhten bahsedilmektedir. Şeyh Hamîd-i Kırîmî, Kırımlı Halvetî meşâyihündendir. Hamid isimde bir şeyh başka daha bulunmaktadır. Hamîd-i Sâni olarak isimlendirilen bu zât da Kırımlıdır. Hamîd-i Bî-Nevâ-yı, Kırîmî'den sonra yaşamıştır.¹⁸

¹¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. OE_Yz_0296/02, vr. 19b-101b'. Eser Muhammed Said tarafından 1226 yılında istinsah edilmiştir.

¹² Hamîd b. Ahmed el-Kırîmî, *Mirkâtü'l-ma'rife*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 296/2, 20a-20b.

¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/256-257.

¹⁴ Bursalı, *Kırım Müellifleri*, 11.

¹⁵ Konu ile ilgili bilgilere 30.04.2021 tarihi itibarıyla rastladık.

¹⁶ Hasan b. Seyyid Hâmîd Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE-Yz-360, 1a-77b.

¹⁷ Konuyla ilgili araştırmalarımız ve çalışmalarımız devam etmektedir. Yakın zamanda Kırım Tarikatları başlığı altında kitap olarak derlenecektir.

¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/256-257.

Hüseyin Vassâf, Şeyh Hamîd-i Kırîmî'nin kaleme aldığı etvâr-ı seb'aya dair risâlesinden hareketle onun Halvetî olduğunu beyan eder. Vassâf bu risâlenin içeriğinin Halvetiyye'nin etvâr-ı seb'aya dâir görüşlerini ele alması hasebiyle böyle bir kanaate sahip olduğunu beyan eder. Vassâf, Üsküdar'daki Selîm Ağa Kütüphânesi'nde tomârda iki Hamîd-i Kırîmî ismine, birincisi, tomarın iki yüz otuz birinci sahîfesinde mezkûr Kırîmî, Muhammed-i Fakrî'den evvel olan Şeyh Hamîd-i Kırîmî'dir. İkincisi ise Seyyid Ahmed Efendi'den sonra gelen "Hamîd-i sâni" ismine rastladığını söyler. Ancak teferruatlı bilgi vermez. Muhammed Fakrî el-Kırîmî'nin babası olan Hamîd-i Bî-Nevâ'nın Tekirdağ'da medfûn olduğunu ve 1215/1800 yıllarında vefat ettiğini ve kabrinin tarumar edildiğini esefle aktarır.¹⁹ Vassâf'ın Hamîd Kırîmî'nin vefatına dair verdiği tarihle Bursalı'nın verdiği tarih arasında otuz yıllık bir zaman dilimi vardır. Şeyh Hamîd'in vefat tarihi konusunda Bursalı'nın verdiği tarihin daha isabetli bir görüş olduğu düşünülmektedir.

Şeyh Muhammed Fakrî Bî-Nevâ el-Kırîmî'nin *Mirâ'tü's-sâlikîn* adlı eserinde zikrettiği silsilede altıncı sırada yer alan Şeyh İbrahim Efendi, "Kutub İbrâhîm Efendi" diye meşhur olmuştur. Şeyh Nûreddîn-zâde hazretlerinin halifesidir. Cerrâhpaşa Câmiî vâizliği yapan İbrahim Efendi 1042/1632-33 vefat etmiştir. *Medâric*, *Tefsîr-i Sûre-i Zümer*, *Şerh-i Hadîs-i Emru'llâhi Teâlâ*, *Seb'u'l-mesânî*, *Hâşiye ale'l-hâmî* isimli eserleri vardır.²⁰

Sefîne'de yer alan ve İbrahim Efendi'den sonra gelen şeyhlerin silsilesi: "Şeyh Kırîmî Kutub Ebrâhîm Efendi, Şeyh Kırîmî Ebû Bekir Velî Efendi, Şeyh Ahmed-i Kırîmî, Şeyh Kırîmî Afîfüddîn Efendi (Kutub İbrâhîm Efendi-zâdedir), Şeyh Kırîmî Abdülazîz Efendi,²¹ Şeyh Kırîmî Hamîd Efendi, Şeyh Kırîmî Seyyid Muhammed-i Fakrî Efendi,²² Şeyh Kırîmî Seyyid Ahmed Efendi,²³ Şeyh Kırîmî Nakîb Abdullâh Efendi-zâde,²⁴ Şeyh Kırîmî Hamîd Efendi,²⁵

¹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/233.

²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/230.

²¹ Şeyh Ahmed Efendi-zâdedir.

²² Benem şiiirine şerh yazan zâttır. Halvetiyyenin Sezâiyye kolunun kurucusu olan Hasan Sezâi'ye de intisabı vardır.

²³ Şamî-zâdedir. (ö. 1187/1773).

²⁴ Şeyh Muhammed Fakrî Efendi'nin kardeşidir.

²⁵ Şeyh Hamîd Efendi el-Kırîmî ismindeki bu zât hakkında bilgi bulamadık. Silsilede bir hata yok ise üçüncü bir Hamîd Efendi daha vardır. Kaynaklar Şeyh Hamîd Efendi adında iki kişiden bahsetmektedir.

Şeyh Kırîmî Seyyid Pîr Muhammed Çelebi Efendi,²⁶ Şeyh Kırîmî Seyyid Hasan Efendi,²⁷ Şeyh Hamîd-i sâni-i Kırîmî,²⁸ şeklinde aktarılmıştır.²⁹

2.2. Kırımlı Muhammed Fakrî Efendi

Kırım'da dünyaya gelen Muhammed Fakrî Efendi'nin doğum tarihine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre Gülşenî Tarikatı şeyhlerinden Hasan Sezaî'nin halifelerindedir. Ayrıca *Mirâ'tü's-sâlikîn* adlı eserinde bağlı bulunduğu Halvetî tarikatının silsilesinde babası olduğunu açıkça beyan ettiği ve aynı zamanda şeyhi de olan Hamîd Kırîmî vasıtasıyla Halvetîliğin Cemâliyye koluna da intisap ederek icazet almıştır.³⁰ Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre Şeyh Muhammed Fakrî Efendi, Halvetiyye tarikatının Gülşenî kolunun meşâyihından olan Edirne'de medfun Hasan Sezâyi'nin halifesidir. Şeyh Muhammed Fakrî Efendi, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1089), sâlikin kat etmesi gereken seyr ü sülûk makamlarını ele aldığı ve tasavvuf tarihinin klasik kaynaklarından olan *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserini Türkçe'ye çevirmiştir.³¹ Bu eserde yer alan zahriyede “Üçüncü batın şeyhimiz Kırîmî Karasu Şeyhi Mehmed Fakrî Efendi'nin eserleri arasında Menâzilü's-sâ'irîn'in Türkçe tercümesidir ve *Âb-ı Hayat* adlı telifatı vardır”³² şeklinde kayıt vardır. Müellif, ayrıca hâtimede künyesini “Fakrî es-Seyyid Muhammed ibn es-Seyyid eş-Şeyh Hamîd ibn es-Seyyid Ahmed ibn es-Seyyid Yahya” kaydetmiştir. Bu bilgiden hareketle onun 1185/1771 yılında vefat eden Hamîd-i Bî-Nevâ diye şöhret bulmuş Kırımlı Şeyh Hamîd'in oğlu olduğu silsilede de beyan edildiği üzere teyit edilmektedir. Ayrıca Said Giray, Muhammed Efendi, Halvetiyye tarikatı mürşitlerinden Karasu şeyhi Hamîd Efendi'nin oğlu olup Kırımlı âlimlerden zâhirî ilimleri öğrenmiş sonra Halvetiyye tarikatına intisap ederek seyr u sülûkünü ikmal etmiştir. Zihninde meydana gelen sorular cevaplar aramış ancak bu soruların cevabını bulmak için İstanbul'a giderek, Koca Mustafa

²⁶ Şeyh Muhammed Fakrî Efendi'nin oğludur.

²⁷ Şeyh Muhammed Fakrî Efendi'nin kardeşidir. Bu durum ancak şu şekilde izah edilebilir. Şeyh Hamîd-i Evvel'in evlendiği başka bir hanımından çocuğu olması muhtemeldir. Konuyla ilgili detaylı bilgi bulamadık.

²⁸ 1258/1842'de Tekirdağ'da vefat etmiştir

²⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/231-235.

³⁰ Şeyh Muhammed Fakrî el-Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 2b.

³¹ Bursalı, *Kırım Müellifleri*, 4; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi 2015), 3/227.

³² Müellifin bu tercümesinin 131 varaklık bir nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE-Yz-0511 de kayıtlıdır.

Paşa ve Eyüb'te yaşayan zamanın önde gelen şeyhlerine müracaat etmiş fakat müşkilini halledememiştir.³³ Sonunda Gülşenî Şeyhi Hasan Sezâyî Efendi'ye müşkülünü açarak soruların cevabını orada bulmuştur. Bu olaydan sonra Hasan Sezâyî Efendi'nin talebelerinden olmuştur.³⁴ Bucak seraskeri olan Said Giray, Muhammed Fakrî Efendi'nin 1170/1756 bazı ihtiyaçlarının giderilmesi için (bir miktar zahire) kendisini ziyaret için Bucak'a geldiğini ve evinde beş gün misafir ettiğini söylemiştir. Said Giray'ın aktardığı bilgiye göre aralarında verimli sohbetler yapmışlar ve tefsirlerden, keşif ehlinden ve sair ilme dair eserlerden konuşmuşlardır. Said Giray, Muhammed Efendi'nin birçok ilim dalında vukûfiyet sahibi bir âlim olduğunu, dinî ilimlerin yanında müspet ilimlerde denilen astronomi, edebiyat ve matematik konusunda da donanımının yüksek olduğunu bildirmiştir. Kırîmî'ye ait *Mecmu'âtü't-tahrîrât* adlı tefsir alanında bir eserin varlığından bahsetmiştir.³⁵

Fakrî Muhammed Efendi, önceleri Halvetîliğin Cemâliyye koluna mensup iken yukarıda bahsettiğimiz konudan sonra yine Halvetîliğin Gülşenîyye kolundan olan Sezâyîyye tarikatı şeyhi Hasan Sezaî Edirnevî'ye de intisap ettiği anlaşılmaktadır.³⁶

2.3. Halvetiyye'den Silsilesi

Halvetî tarikatının Cemâliyye koluna da intisabı olan Muhammed Fakrî Efendi bu koldaki silsilesini *Mirâ'tü's-sâlikîn* adlı eserinde şu şekilde kaydetmiştir: Eş-şeyh Abdusselam b. Muinullah el-Mucazî'l-irşad an validî el-Macid es-Seyyid eş-Şeyh Hamîd (1185/1771) el-mücâz an eş-şeyh Abdulaziz el-mücâz eş-şeyh Ahmed el-Köseci (1191/1777)el-mücâz an eş-Şeyh Abdullah el-Afîfi³⁷ (ö.1050/1060) el-mücâz eş-Şeyh Ebu Bekir Efendi el-mücâz eş-Şeyh İbrahim Efendi el-Kırîmî³⁸ (1042/1633-1001/1597) el-mücâz eş-Şeyh

³³ Kaynaklarda bu şeyhlerin kimler olduğu ve müşkülünün ne olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

³⁴ Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)" *OTAM* 15 (2004), 221.

³⁵ Said Giray, *Târîh-i Sa'id Giray*, Staatbibliothec zu Berlin, Hs. or. 923, 87r-135r, 100b-101b.

Paşaoğlu, "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre Meşâyih Makamı", 103; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen "Kırîmî" Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi," *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (2019), 357-395.

³⁶ Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı", 221.

³⁷ Silsiledeki Şeyh Muslihîdî Efendi'nin halifesi İbrahim Efendi'nin oğludur. Bursalı, *Kırîmî Müellifler*, 10.

³⁸ Bursalı, *Kırîm Müellifleri*, 9.

Muslihiddin eş-şehîr bi Nureddin Vahid Efendi el-Filibevî (ö.981/1587)³⁹ el-mücâz an eş-Şeyh Bâlî Sofevî (ö.960/1553) an Kasım Çelebi el-Kostantinî an Abdulkerim eş-şehir bi Çelebi Halife (ö.899/1494)⁴⁰ an Pir Muhammed Erzincânî (ö.879/1474?) an Seyyid Yahya Şirvânî (ö.860/1460) an Sadreddîn-i el-Hıyâvî (ö.860/1455) An ahî el-Halvetî an Pir Ömer Halvetî (ö.800/1397-98) an Ahî Muhammed Halvetî (ö.780/1478/79) an İbrahim ez-Zahid el-Gilânî (ö.700/1300) an Muhammed el-Sucâsî Cemaledîn an Şehâbuddîn et-Tebrîzî an Rükneddin en-Sucâsî an Kutbeddîn Ebherî an Ebi'n-Necib es-Sühreverdî an Sadreddîn el-Kâdî an Muhammed ed-Dîneverî an Mîmşad ed-Dîneverî an Cüneydi Bağdâdî an Seriyî es-Sakâtî an Ma'rûf-u Kerhî an Davud-ı Tâî an Habib el-Acemî an Hasan el-Basrî an Ali b. Ebi Talib an Rasulillah (s.a). Silsile böylece Peygamber Efendimize (a.s) kadar ulaşmıştır.⁴¹

2.4. Şeyh Muhammed Fakrî'nin Eserleri

Menâzilü's-sâ'irîn Tercümesi: Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserine yazılmış bir tercümedir ve eserin adı *Âb-ı Hayyat* olarak geçmektedir.⁴² Müellifin bu eserinin yüz otuz bir varaklık bir nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE-Yz-0511 de kayıtlıdır.

Mirâ'tü's-sâlikîn: Bu eseri taliplerin hak yola sülûku için yazdığını dile getiren şeyh Muhammed Fakrî Efendi eseri on iki bab üzere tertib etmiştir.⁴³ Devamında bab başlıklarını ve konularını verir. Altmış üç varaktan oluşan eser 1136/1734 senesinde telif edilmiş olup, Hanefî b. Hüseyin Molla tarafından 1236/1821 yılında istinsah edilmiştir. Tâlik kırması ile yazılan eser Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde, Mustafa Con A 119/I künyesiyle kayıtlıdır ve görüntüleri erişime açıktır.⁴⁴ Kitap üzerinde “El-kitâb Mirâ'tü's-sâlikîn ellefahu Fakrî Efendi”⁴⁵ kaydı vardır.

³⁹ Reşat Öngören, “Nureddinzâde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2019), 42/360-362.

⁴⁰ Mehmet Serhan Tayşi, “Cemal Halvetî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/302-303.

⁴¹ Muhammed Fakrî Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 2b. 34b.

⁴² Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırîmî” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”, 390.

⁴³ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*; 2b.

⁴⁴ Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF), “Yazmalar DTCF” (Erişim. 28 Aralık 2020).

⁴⁵ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 2b.

Bu eserin ikinci bir nüshası daha yine aynı kütüphanede mevcut olup Mustafa Con A 294/I künyesi ile kayıtlıdır. Aydın Beyşehir bağlı Karacasu kasabasında 1230/1815 yılında Bîmâzzâde Şeyh Süleyman Rüşdî tarafından istinsah edilmiştir. 1136/1736 yılında telif edilen eserin istinsah tarihi (sehven olsa gerek) 1136 yılı olarak künyeye kaydedilmiştir. 88 varak olan eserin 88a varağında müstensih yukarıda verdiğimiz bilgileri aynen ketebe kaydına almıştır. Eser içerisinde birinci nüshada yer alan Şeyh Muhammed Bî-Nevâ el-Fakîr el-Kırîmî tarafından “Şerh-i Nutk-ı Yunus Emre ve Hakkı Efendi” ilâhîsine yazmış olduğu kısa şerhler mevcut değildir.⁴⁶

Kırîmî'nin bu eserin birinci nüshası içerisinde makalemize konu olan İsmail Hakkı Bursevî'ye ait olan “İlâhi-yi Hakkı Efendi” başlığıyla verilmiş ve şerh edilmiştir.

Mecmu'âtü't-tahrîrât: *Târîh-i Sa'id Giray*'da adı geçen bu eser, tarafımızdan tespit edilememiştir.

3. Benem Redifli İlahinin Şerhinde Fakrî'nin Ele Aldığı Tasavvufî Görüşleri

İsmail Hakkı Bursevî tarafından kaleme alınan “benem” redifli ilâhi dini içerikli, aruz vezninin remel bahrinde “fâ 'i lâ tün/ fâ 'i lâ tün/ fâ 'i lâ tün/ fâ 'i lün” vezniyle yazılmış gazeldir. “Sûret ü sırrımla” başlayan mısradaki vezin problemi olsa ilahinin orijinali bu şekildedir. Sufî şairlerde genel olarak şiirde sanat anlayışı ön planda olmadığı için bu tür problemlerin normal olduğunu düşünüyoruz. Muhtevasında bir çok tasavvufî konuları içermekte olan hikemî bir gazeldir. İlâhi de Bursevî, tam kafiye + sözcük şeklinde redif kullanmıştır. Sırasıyla 1,2,4,6,8,10 ve 12 dize sonlarındaki (Mûs- â benem / Îs-â benem / düny-â benem / âr-â benem / mân-â benem / kübr-â benem) ifadelerinde 'â' ünlüsü “Tam Kafiye”, 'benem' sözcüğü ise “Redif”tir.

İlahinin içerdiği tasavvufî konular beyitlere göre farklılık arz etmektedir.

*Tûr-ı Sînâ'dır vücûdum şûret-i Mûsâ benem,
M'üciz-i enfâsım ile 'âleme Îsâ benem.*

Bursevî, ilk beyitte Tûr-ı Sînâ'ya telmihte bulunmuştur. Tûr-Tûr-ı Sînâ, Klasik Türk Edebiyatında ve Tasavvuf Edebiyatında birçok anlamda kullanılır.⁴⁷ Abdülkerim Cîlî, Tûr hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur: Tûr,

⁴⁶ (DTCF), “Yazmalar DTCF”.

⁴⁷ İskender Pala, “Tûr”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/457; Abdullah Eren, “Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açından Tûr-ı Sînâ”, *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 197-210.

mecazen insan, insan nefsi anlamına gelir. Musa (a.s) Allah'ı görmek isteği ve Allah'ın Tûr Dağı'na tecellî etmesiyle Tûr Dağı'nın paramparça oluşunu,⁴⁸ Hz. Musa'nın fenâ makamına ermesi ve Hz. Musa'nın bayılmasını ise varlık kaydından sıyrılıp, mevhum benliğinden geçip fâni olarak Hazret-i Hak'ta dirilmesi olarak yorumlar. Ayrıca Tûr'un, insanın iç dünyası ve insanda bulunan ilâhî hakikat olduğunu söyler.⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, insan vücudunun Tûr'a benzediğini, özellikle Allah dostlarının irade ve kararlılıkla yönüyle dağ hükümünde olduğunu belirtir.⁵⁰ Kuşeyrî ise er-Risâle'de Fudayl b. İyâz'dan şu sözü aktarır: “Hak Teâlâ dağlara şöyle hitab etti: ‘İçinizden birisi üzerinde Peygamberimle konuşacağım.’ Bunun üzerine dağlar Allah'ın bu teklifini kabul etmedi. Tûr-ı Sînâ Allah'ın emrine itaat etti ve boyun eğerek tevâzu gösterdi. Bu olay üzerine tevâzu gösteren Tûr-ı Sînâ itaati sebebiyle Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile bu dağ üzerinde konuştu.”⁵¹ Menkıbe olarak anlatılan bu olayda ve Allah'ın Tûr-Sînâ'da konuşması sebebiyle bu dağ mukaddes mekânlardan kabul edilmiştir.

İnsan, Tûr Dağı mesabesinde olan bedenini her yönüyle Allah ile mülâki olmaya layık hale getirmelidir. Sâlik, amel-i salih ile kalbini ve gönlünü masivâdan arındırıp ilâhî tecellînin mazharı haline getirdiğinde ilâhî nurların tecellisine mazhar olur. Bu nedenle sâlik bedenini ve gönlünü tüm manevi kirlerden arındırdıktan sonra gönül aynası Tûr-ı Sînâ gibi Hakk'ın tecellisine hazır olur. Sâlikin kalbi ve gönlünü de Hz. Musâ⁵² (a.s) teşbih edilerek kalb tasfiyesine, nefsi tezkiyesine işaret edilmiş, tüm kayıtlardan sıyrılan gönlün Musâ (a.s) gibi ilâhî tecellîye mazhar olacağına işaret edilmiştir.⁵³

Varlık ve benlik kayıtlarından sıyrılan ve ilâhî tecellînin mazharı olan gönül yeniden dirilir ve diriltir. İnsan-ı kâmil ve mürşid-i kâmile işaret edilen bu beyitte irşad ehli olan insan kendi benliğinden sıyrılıp yeniden dirildiği gibi başkalarını da tasavvufî terbiye ile (seyr ü sülûk) yetiştirir, eğitir, o kişilerin irâdî ölümünün gerçekleşmesi ile ölü gönüllerin yeniden dirilişine vesile

48 el-A'râf, 7/143.

49 Abdülkerîm Cîfî, *el-İnsânü'l-kâmil İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülazîz Mecdî Tolun, haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 419.

50 İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Envâr*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar. No. 297.7. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı (İBBB), “Atatürk Kitaplığı” (Erişim 26 Aralık 2020).

51 Abdulkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdulhalim Mahmud- Mahmud b. Şerif (Kahire: Daru's-ş-a'b, 1989), 267.

52 Pala, “Musa”, *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2/188-193.

53 Pala, “Tecellî”, *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2/421-422.

olur. Bu beyitte insan-ı kâmil ve mürşid-i kâmil, mucizeleri ile ölüleri diriltiren Hz. İsa'ya (a.s) benzetilmiştir. Hz. İsa yaratılışı, beşikte konuşması, dermansız hastalıkları tedavi etmesi, ölüleri bi-iznillah diriltmesi itibariyle Allah'ın mucizeler bahsettiği bir peygamberdir. Bu beyitte buna telmih yapılarak şair kendisini Hz. İsa'ya teşbih etmiştir. Tekke ve Divan Edebiyatında İsa (a.s) hayat ve can bağışlayan sevgilinin dudağına benzetilir.⁵⁴ Bu teşbihlerde vahdet-i vücûda da işaretler vardır. Aslında varlık kaydından sıyrılıp fenâfillaha vasıl olan, bakâbillahta kaim salık, hadis-i şerifte de işaret edildiği gibi Allah ile görür, Allah ile işitir. Başka bir boyuttan âlemin var edilişine sebep olan nefes-i Rahman'a⁵⁵ da telmih vardır.⁵⁶ “Kün” emri ile Nefes-i Rahman'ın tecellisi ile var olan aslında başka bir yönüyle Nefes-i Rahman'ın zuhuratıdır. Bu konuda Mevlâna'nın şu beyitleri de manidardır:

“Ey Musa sana keşfedilen tecellî nurları, dağa vurdu.

Fakat o hayaller kuran dağ, senin hakikatının ziyasına tahammül edemedi.

Kendine gel de hayaline Kâbiliyetim var diye gururlanma,

Bu yoldan hakikate ulaşacağını umma.”⁵⁷

Bu beyitleri şerh eden on yedinci yüz yıl sûfilerinden Sabûhî Dede şöyle der: “Ey Musa sana keşfedilen tecellî nurları, dağa vurdu. Fakat o hayaller kuran dağ, senin hakikatının ziyasına tahammül edemedi. Yani Ey Musa Hak Teâlâ'nın lemâları yani tecellî nuru dağa oldu ol kuvveti muhayyilesinin envârı, envârı tahkika takat getiremedi itibar olunan tecellî-yi cemale tahammül eylemektedir yoksa onu hatıra getirip tahayyül ve tasavvur eylemek değildir. Kendine gel de hayaline kâbiliyetim var diye gururlanma, bu yoldan hakikate ulaşacağını umma. Sakın mağrur olma Hak Teâlâ'nın nurunu tahayyül ve tasavvur etme kâbiliyetim vardır deyu ol tarikten vasıl olurum sanma henüz tecellî nûru zâhir olduğu vakit tahammül eylemektir.”⁵⁸

İlahînin ikinci beytinde Bursevî birçok kavrama işaret etmiş ve Fakrî bu beyitleri kendi zaviyesinden şerh etmiştir.

⁵⁴ Pala, “İsa”, *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 1/501-503.

⁵⁵ İbn-i Arabî, *Rahmani Nefes*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015).

⁵⁶ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn -Hakkı Efendi İlahisine Şerh*, 53b.

⁵⁷ Veled İzbudak, *Mesnevî-i Mânevî* (Ankara: MEB Yayınları, 1966), 5/ b.3909-3906.

⁵⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, 5/183b.

*Mehdiyem naşrun mina'llāh oldu nakş-i seyfimin,
Zülfikârı 'Alî'nin fâtiḥ-i dünyā benem.*

Yine Tekke ve Divan Edebiyatında mehdi⁵⁹ teşbihi, sevilen, övülen kişileri teşbih için kullanılır. Bu beyitte şair kendisinin varlık kayıtlarından sıyrılıp vuslata ermesi hasebiyle Allah'ın sevdiği bir kul olduğunu, kendisine Allah'ın yardımının ulaştığını ve bu sayede Hz. Ali'nin (rha) kılıcı Zülfikâr'a benzettiği söyler. Dünyaya benzettiği bedeninin Zülfikâr'a teşbih ettiği zikrullah ile arındırıldığını ifade eder. Allah yolunda cihad eden ve küffâra hezimetler yaşatan Hz. Ali gibi, Kırîmî'de Allah'ın inayet ve yardımıyla zikrullah zülfikârını kuşanmış, bedeninin tüm arzu ve istekleriyle mücadele ve mücâhede edip tüm beşeri sıfatlardan sıyrılmış, kalp ve gönlünü arındırarak vuslata ermiş sâlikin halini dile getirmiştir.⁶⁰

İnsan dünyaya ve dünya malına karşı zafiyeti olan bir varlıktır. İnsanın bu zafiyeti karşısında Efendimiz (a.s) şu fermanı ve uyarısı ne kadar manidardır: “Sizin hakkınızda beni en çok korkutan şu iki şeydir hevânıza uymanız ve tûl-ü emeldir.”⁶¹

Dünya kavramı yanlış anlaşılan bir kavramdır. Mevlânâ: dünyayı Mesnevî'de şu şekilde tanımlamaktadır: “Dünya nedir? Allah'tan gafil olmaktır; ne kumaş, ne gümüş, ne evlat ne de kadın. Dünyayı terk eyle, dünya zindanından halas ol ki dünyayı terk eylemek cemî' ibadetlerin başıdır.”⁶² Dünya sâlik için Allah ile arasında bir engel ve kayıttır. Vuslat için şart olan esas: vuslatın önündeki bütün kayıtlardan sıyrılmak, gönülde Allah'tan gayrıya yer vermemektir.

İnsanın düşmanı üç çeşittir; dünya, şeytan ve nefistir. İnsan dünyadan zühtle, şeytana muhalefetle ve nefisten de şehveti terk etmekle korunur.⁶³ Maddi yönden durumu iyi olup zengin sayılan bir adam Efendimize gelip ölümden çok korktuğunu söyledi. Efendimiz o kişiye malını ahirete göndermesini tavsiye etti. Ta ki gönlün o tarafa meyletsin. İnfakta bulunarak, hayır hasenat yaparak, tasadduk ile ahiret azığı temin etmesini ve Allah yolunda harcamakla dünyaya bağlılık hastalığından kurtulmasını tavsiye ettiğine dikkat çeker.⁶⁴

59 Pala, “Mehdî”, *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2/188-193.

60 Pala, “Zülfikâr”, *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2/188-193.

61 Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 63a.

62 Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 44a.

63 Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 63a.

64 Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 63a.

*Gerçi mevhûmu'l-vücûdum 'âlem içre zerre var,
Bahş-ı nâr itmekde hürşîd-i cihân-ı 'ârâ benem.*

Bu beyitte vurgulanan düşünce vahdet-i vücûd anlayışıdır. Yani zerrenin vücûdu gibi kendi vücûdunun da mevhûm bir varlık olduğunu söyler. Vahdet-i vücûd düşüncesinde âlemde Vücûd-ı Hakîkî'nin varlığında başka vücûd yoktur. Diğer varlıkların vücûdu mevhûm ve mecâzîdir. Beytin şerhinde Kırîmî varlığın iki yönüne dikkat çekmiştir. Vücûd-ı Hakîkî ile Allah'ın Hâlık (c.c) (Yaratıcı) esmasına, yaratılmışlık yönüyle diğer mevhûm varlıklara yani Vücûd-ı Hakîkî'nin dışında kalan tüm varlıkların vücûduna dikkat çekilmiştir. Ancak insan olarak her ne kadar varlığım tüm âlem içerisinde zerre mesabesinde olsa da Güneşin ışıkları benim için doğmakta, şuasını benim için yaymaktadır. Bu dizede insanın Allah katında değerine işaret edilmekte ve âlemin gözbebeği, Allah'ın muhatap kabul ettiği, halife kıldığı, “*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*”⁶⁵ dediği “İnsan-ı Kamil”e yani Efendimiz (as) telmih vardır. Sanki Güneş nurlarını, ışıklarını Efendimiz ve onun varisleri olan ulema-i billah için gönderiyor.

Varlığa dair düşünceler insanlık tarihiyle başlayan bir süreçtir. Bu konuda eski çağlardan beri düşünürler çeşitli görüşler öne sürmüş ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. İslam Felsefesinin önemli filozofları Kindî, Farâbî ve İbn-i Sina tarafından varlık nazariyeleri ele alınmıştır. Mutasavvıflardan vücûdun bir olduğuna dair görüşün ilk örneklerine Cüneydi Bağdâdi, Bayezîd-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr gibi sûfilerin şiirlerinde rastladığımız vahdet-i vücûd anlayışı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile sistemleşmiş ve kendisinden sonra birçok sûfiyi derinden etkilemiştir. İbnü'l-Arabî'yi savunanlar kadar muhalefet edip hatta küfürle itham edenler dahi olmuştur. Vücûd-u Mutlak'ın varlığın hakikati ve varlığın Vücûd-ı Mutlak'ın zuhûratından başka bir şey olmadığı, varlığın oluş sebebi ve failinin Allah olduğu anlayışına dayanan vahdet-i vücûd düşüncesi mutasavvıfların büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Her dönemde birçok Müslüman düşünür, âlim ve mutasavvıf tarafından benimsenen vahdet-i vücûd anlayışını müellifimiz Şeyh Muhammed Fakrî el-Kırîmî'de benimsemiş ve eserlerinde İbnü'l-Arabî'den sitayişle bahsetmiştir.⁶⁶

Vahdet-i vücûd, zevke dayalı marifet bilgisidir. Vahdet-i vücudu, zevkî tecrübe ile elde eden sâlik, âlemde varlığın bir olduğunu, Hakk'ın varlığından

⁶⁵ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 3b. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hâfâ ve Müzîlî'l-ilbâs* (Beyrut: Müessesetü Menâhilü'l-irfân, ts.), 2/164, hadis no: 2123.

⁶⁶ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 4b, 5a, 19a, 20a, 25b, 26a.

ibaret bulunduğunu, vücûdun Hakk ve O'nun tecellilerinden ibaret olduğunu idrak eder. Âlemde Vücûd-u Hakîki'nin Allah olduğunu “*Bizim varlıkları-mız ademdir. Vücûd-u Mutlak olan sensin, cümle mevcûdatın hepsi mümkün varlıklardır, sen vacibü'l-vücûd olansın ve cem-i mümkinât fânîdir, onlarda ademdir. Onların varlık âleminde zuhûru seninledir. 'Bu yüzden Cenabı Zât'ı Bari'ye vücûd-u Mutlak denir' diyerek*”⁶⁷ Fakrî, vahdet-i vücûd düşüncesini ortaya koymuştur.⁶⁸

*Şüret-i sırrımla âhîr-i hatm olur âhîr zaman,
N'ola hatm-i evliyâyım dîrsem ol ma'nâ benem.*

Müellifimiz “Hatmü'l-evliyâ” konusuna telmihte bulunmuştur. Tasavvuf Tarihi'nin önemli kavramlarından olan hatmü'l-evliyâ konusu ilk defa Hatmü'l-evliyâ isimli eserde ele alınmıştır. Tirmîzi bu eserinde “velî-velâyet, velâyetin çeşitleri, velînin özellikleri, velâyetin mertebeleri, Hz. Muhammed'in (a.s) nebîlik ve velîlik yönü” gibi konuları ele alıp incelemiş ve değerlendirmiştir.⁶⁹ Hakîm Tirmîzî ile ilk defa dillendirilen “Hatmü'l-evliyâ” bahsi Sülemî, Hucvirî, Abdulkadir Geylânî gibi bir çok sûfîyi etkilemiş olmasına rağmen şöhretine Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile kavuşmuştur.⁷⁰

Velî-velâyet kelimesini, İbnü'l-Arabî genellikle ilâhî nusret anlamında kullanır. Bu anlamda velîleri; nefsânî arzulardan, dünyevî zevklerden ve şeytanın şerlerine karşı yürütülen mücadelede Allah'ın muhafaza ettiği kişiler olarak tanımlar.⁷¹ Allah'a yakınlık makamında (Kurbîyet) bulunarak Allah'ın yardım ve korumasına mazhar olmak anlamıyla, kulun kayıtlarından kurtularak fenâ makamına ermesiyle Hakk ile baki olmak anlamında da kullanır. Velînin “Kurb-u Nevâfil”⁷² makamında yetki ve sorumluluklarına işaret eden bir kavram olan velâyet İbnü'l Arabî tarafından Hz. Muhammed'in (a.s) hem peygamberliği hem de velîliği yönüne dikkat çeker.⁷³ İbnü'l Arabî'ye

⁶⁷ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 4b,5a, 25b, 26a.

⁶⁸ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 4b, 5a.

⁶⁹ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 14b; Hakîm Tirmîzi çeşitli sorular sorarak velî, velâyet ve hatmü'l-evliyâ konusunu inceler. Bkz; Hakîm et-Tirmîzî, *Kitabu Hatmi'l-evliyâ*, tahk. Osman İsmail Yahya (Beyrut: Matbaâtü el-Katolikîyye, Beyrut-ts.), 114-118, 160-163; Salih Çift, “*Hatmu'l-evliyâ*”, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali El-Hakîm et-Tirmîzi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 15 (2005) 351-376.

⁷⁰ Çift, “*Hatmu'l-evliyâ*”, 375-376.

⁷¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık 2008), 7/399-403.

⁷² Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 9b.

⁷³ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 19a; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn-i Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), 21/1 (2008), 213-255.

göre nübüvvet hususi ve umumi boyutuyla iki yönlüdür. Nübüvvetin Hz. Muhammed'in tarihi kişiliği ile son bulan özel boyutuna, “nübüvvetü't-teşri” derken, kıyamete kadar sürecek olan umumi boyutuna “nübüvveti mutlaka, nübüvveti âmme ya da nübüvvetü'l-velâye” isimlerini kullanır.⁷⁴

Âl-i 'Osmân devletinde ben fakîrem Hakkıya

Hân-ı Ahmed muşhafında âyet-i kübrâ benim.

Beytin şerhinde Fakrî “bana nazar etseler dünyaya meyletmediğimi görürler”⁷⁵ diyerek dünyaya karşı meyli olmadığını dile getirmiştir. Âl-i Osman, dünya ve dünya malını temsil eden bir deyimdir. Fakrî Efendi fakr anlayışını benimsediğini, dünyanın kendisi için bir şey ifade etmediğini dile getirmekte olup ehlullah ve ehl-i ahiretin genel vasıfları içinde fakr anlayışının olduğuna işaret etmektedir. Dünya ehlinin nazarının surete olduğunu, manadan bî-haber olduklarını beyan eder. Hakikat ehli ise varlığa bakınca varlıkta Allah'ın ayetlerinin görüleceğini söylerler. Bu dizelerde Allah'ın ayetlerinin iki çeşit olduğuna, bütün âlemin ayet-i fiili olduğuna ve Kur'an-ı Kerim'in ayet-i kavli olduğuna işaret edilmiştir. Ama insanın hem ayet-i kavli hem ayet-i fiili olduğu beyan edilerek Hz. Aişe'ye Peygamberimizin ahlakı sorulduğunda “Siz Kur'an okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur'an'dır”⁷⁶ hadisine de telmihte bulunulmuştur. İnsan kavlen ve fiilen vahdaniyet-i Zât-ı Hakk'a delalet ettiği için ayet-i kübrâdır. Han-ı Ahmet'ten murat dünya olup dünya sultanlığının pek bir önemi olmadığını, dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu vurgulayan Kırîmî asıl olanın ahiret sultanlığı olduğunu dile getirmiştir. İnsan yaratılışı ve insan-ı kâmile delaleti nedeniyle aslında bir âyet-i kübrâdır. Nitekim Şeyh Galip bu durumu şu dizeleri dile getirmiştir:

Merteben ayn-ı müsemâdadır esmâ sanma

Merciin Hâlik-i eşyâdadır eşyâ sanma

Gördüğün emr-i muhakkakları rü'yâ sanma

Başkasın kendini sûretle heyûla sanma

Keşf ile sâbit olan mâ'niyi dâ'vâ sanma

⁷⁴ Turan Koç, *İbn Arabî Geleneği ve Davûd el-Kayserî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 245-247; Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûsundaki Anahtar-Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005), 345-360; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 564-565; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber* (İstanbul: Süffî Kitap, 2010), 304-305.

⁷⁵ Kırîmî, *Mirâ'tü's-sâlikîn*, 54a.

⁷⁶ Müslim, *Müsâfirin* 39; Ebû Davud, *Tatavvu'* 26; Nesâî, *Kıyâmu'l-leyl* 2.

*Hakkına söylenen evsâfı müdârâ sanma
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen*⁷⁷

Beyitte ele alınan diğer konu ise fakr kavramıdır. Sözlükte hayatını devam ettirmek için temel ihtiyaçlardan az bir şeye malik olan anlamına gelen bu kelime⁷⁸ tasavvufî terim olarak ise kulun benliğinden ve varlık kaydından sıyrılıp Allah'ta fânî olmak anlamındadır. Kulun Allah'ın dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymaması muhtaç olmaması, dünya dünyanın ve içindekilerinin kul nazarında değer ifade etmemesi, varlığıyla yokluğu aynı mesâbede olmasıdır. Herevî mülkiyet iddiasından vazgeçmektir derken,⁷⁹ İsmail Ankarâvî “kişinin hiçbir şeye malik olmadığını kabullenmesidir, der. Kendinde mülkü görmekten berî olmaktır, sahip olunan her şeyi Allah'ın mevhibesi bilmektir”, diye tanımlar.⁸⁰ Fakr halk arasında yaygın olan muhtaçlık hali değil, mevhum varlığından geçmiş, gönlünde Allah'tan başkasına yer vermeyen kişinin fenâfillaha ulaşmasıdır. Bu nedenle Ferîdüddîn Attâr, *Mantıku't-tayr* adlı eserinde sâlikin geçmesi gereken perdeler içerisinde yedinci perde veya vadi olarak fakr u fenâyı sayar.⁸¹ Yunus Emre şu dizeleri ile aynı düşünceyi çok veciz bir şekilde dile getirmiştir.

*Yunus cümle varından elin çekdi
Fakra girüp yokluğa kant adı
Yitmiş bin hicablar anunla geçdi
Bana Allah gerek gayrı gerekmez.*⁸²

Sonuç

Osmanlı Döneminde sanat, mimari, musiki ve edebiyat oldukça gelişme göstermiş şaheserler ortaya konmuştur. Edebiyatımızda bu gelişmeden payını

⁷⁷ Şeyh Galib, *Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 10.

⁷⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Yayınları, 2009), 204; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

⁷⁹ Abdullâh Ensârî el-Herevî, *Menâzilih's-sâ'irîn* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 72.

⁸⁰ İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ* (Bulak: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Bahr, 1256), 205-206; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, 204.

⁸¹ Ferîdüddîn Attâr, *Mantıku't-tayr*, çev. Yaşar Keçeci (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 328; Safi Arpağuş, “Tasavvufta “Mantıku't-tayr”, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, *MÜİFD* 29 (2014), 121-135.

⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, 205.

almış dönemin şaheserleri yazılmıştır. Fakat yazılan eserler çeşitli sebeplerle muhafaza edilememiş ya da kayıtlara geçirilememiştir. Bu nedenle eserlere ulaşmada çok ciddi problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerden payını alan müelliflerden biride oldukça velûd bir sûfi, edip ve şair olan İsmail Hakkı Bursevî'dir. Günümüzde ne yazık ki eserlerinin hâssaten şiirlerinin çoğunluğuna ulaşılammıştır ve halen tespit edilmeyi beklemektedir. Muhammed Fakrî hakkında araştırmalar yapar iken yazma nüshalar içerisinde rastladığımız iki şiirden biri olan "benem" redifli ilahinin sahibi Hakkı Efendi olarak kayıtlıdır. "Benem" redifli ilahinin İsmail Hakkı'ya aidiyeti, *Kitâbü'l-Mir'ât* adlı eserinde yer alan bilgilerle şüpheye mahal kalmayacak şekilde ortaya konulmuştur. Bestekârı ise yaptığımız araştırmalar sonucunda Muallim İsmail Hakkı Bey olarak tespit edilmiştir. Böylece ilahinin söz yazarı, güftekârı ve bestekârı gün yüzüne çıkmıştır. Bu vesile ile "Benem" ilahisinin mechûliyeti ortadan kalkmış, ilim dünyasının bilgisine arz edilmiştir.

Kırım'daki tarikatların rolü bu coğrafyada İslamiyet'in yayılmasıyla başlayan süreçte kaynakları ile ortaya konulmalıdır. Bu konuya, çalışmanın kapsamını genişleteceği ve makalenin amacını aşacağı için değinilmemiştir. Kırım'da faaliyet gösteren tarikatlar, bu tarikatların şeyhlerinin kimler olduğu, tasavvufî düşünceleri, faaliyetleri, tekke ve zaviyelerinin tespiti de büyük önem arz etmektedir. Kırım tarikatları konusunda daha geniş bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynaklarda yeterli bilgiler bulunmasına rağmen Kırım'la ilgili kapsamlı bir alan taraması yapılmamıştır. Kırım tarikatlarının yeni araştırmacılar tarafından geniş yelpazede ele alınması ve çalışmaların ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Meselenin başka bir yönü ise tekke ve zaviyelerin yönetimle ilişkilerinin tespitidir. Kırım idaresinde, Karacı Beyleri, üç asırdan fazla Osmanlı Devleti ve Moğol idarecileri söz sahibi olmuştur. Bu nedenle Moğol geleneklerinin toplumsal yaşantıya tesirleri de göz önünde bulundurularak "Kırım'da Tarikatlar" konusu geniş bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu konular yeni çalışmaları ve yeni araştırmacıları beklemektedir.

Şeyh Muhammed Fakrî, beyitleri bağlı bulunduğu Halvetiyye tarikatı düşüncesi çerçevesinde şerh etmiştir. İbnü'l-Arabî takipçisi olduğunu gördüğümüz Fakrî, beyitlere vahdet-i vücûd düşüncesi çerçevesinde yorumlar yapmıştır. Kendisi de vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiş ve eserlerinde bu düşüncüyü zaman zaman işlemiştir. Özellikle *Mirâ'tü's-sâlikîn*'de İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinde isim vererek bahsetmiştir. Yine aynı şekilde velâyet görüşüyle de İbnü'l-Arabî takipçisidir.

222 • BURSEVÎ'NİN “BENEM” İLAHİSİNE MUHAMMED EL-KİRÎMÎ'NİN ŞERHİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaynaklar/References

- Ankaravî, İsmail. *Minhâcü'l-fukarâ*. Bulak: Dârü't-Tıbâ'ati'l-Bahr, 1256.
- Arpaguş, Safi. “Tasavvufta “Mantıku't-tayr”, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”. *MÜİFD* 29 (2014), 121-135.
- Aşkar, Mustafa. “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 554.
- Baloğlu, Bekir Şahin. *Dinî Türk Müsikişi Beste Türlerinden Durak*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bıyık, Ömer. *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kitâbü'l-Envâr*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar. No. 297.7. İBBB. Atatürk Kitaplığı, Erişim 1. 18 Ocak 2021. http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/yazmalar/BEL_Yz_K0589.pdf. (18.01.2021).
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/241-243. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi 2011.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. “İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbni Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri”. *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1) 21/1 (2008), 213-255.
- Çelebi, Evliyâ. *Seyahatnâme*. haz. Robert Dankoff- Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağ. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Çift, Salih. “Hatmu'l-evliyâ Ebu Abdullah Muhammed b. Ali El-Hakîm et-Tirmîzi”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 15 (2005), 351-376.
- Cîlî, Abdülkerîm. *İnsân-ı Kâmil fî-Ma'rîfeti'l- Evâhir ve'l-Evâil- İnsân-ı Kâmil*. çev. Abdülazîz Mecdî Tolun, haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Demir, Uğur. *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Derin, Derya. *Abdülğaffar Kırîmî'nin Umdetü'l-Ahbar'ına (Umdetü'l-Tevârih) Göre Kırım Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Erdem, Hüsameddin. *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Eren, Abdullah. “Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açından Tûr-i Sînâ”. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 197-210.
- Ezgi, Suphi. *Türk Musikisi Klâsiklerinden Temcit-Na't-Salat-Durak*. İstanbul: M.Sadık Kâğıtçı Matbaası, 1945.
- Güney, Ömer Faruk. *Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Bölümünde Bulunan Durak Notalarının Yeniden Yazımı Ve Tashîhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırımı” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (2019), 357-395.
- Herevî, Abdullah Ensârî. *Menâzilü's-sâ'irîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.

- İbnü'l-Arabî. *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık 2008.
- İbnü'l-Arabî. *Rahmânî Nefes*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. İstanbul: MÜİFAV, 2013.
- İzbudak, Veled. *Mesnevî-i Mânevî*. Ankara: MEB Yayınları, 1978.
- İzutsu, Toshihiko. *İbn-i Arabî'nin Fusûsu'ndaki Anahtar-Kavramlar*. çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs, 2005.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kavak, Nuri. *Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kelâbâzî, Tacü'l-İslâm Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buhari. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Kılıç, Davut. "Osmanlı İlim Kültür Hayatında Kırımlı Müellifler", 28 Ağustos-2 Eylül 2012, Akmeşcit/Kırım Ukrayna 10.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* (2012), 737-744.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Şeyh-i Ekber*. İstanbul: Sûfi Kitap, 2010.
- Kılıç, Rüya. "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)". *OTAM* 15 (2004), 210-226.
- Kırımî, Hamîd b. Ahmed. *Mirkâtü'l-marife*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları. 296/2, 20a-20b.
- Koç, Turan. *İbn Arabî Geleneği ve Davûd el-Kaysî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâle*. thk. Abdulhalim Mahmud-Mahmud b. Şerif. Kahire: Daru's-şâ'b, 1989.
- Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ'ya Göre Mânevî Gelişim*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Pala, İskender. "Tür". *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Paşaoğlu, Derya Derin. "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Meşâyih Makamı". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 20 (2016), 103.
- Rıhtım, Mehmet. "Yahyâ-yı Şirvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/264-266. İstanbul: TDV Yayınları 2013.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer. *Avârifü'l-Meârif-Tasavvufun Esasları*. haz. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*. haz. Mehmet Sarı. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Cemal Halvetî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/302-303. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- Tirmizî, Hakîm. *Kitabu Hatmi'l-evliyâ*. thk. Osman İsmail Yahya. Beyrut: Matbaatü el-Katolikiyye, ts.
- Türk, Ahmet. "Kırım Hanlığı'nda İslâmiyet". *Doğu Avrupa Türk Mirzasının Son Kalesi Kırım*. ed. Yücel Öztürk. İstanbul: Çamlıca, 2015.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

Ekler

İsmail Hakkı Bursevî'nin “Benem” Redifi İlahisinin Şerhi

Bu bölümde Bursevî'nin “Benem” ilahisine yazmış olduğu bir varaklık şerhin latinize edilmiş hali verilmiştir. Usul olarak beyitlerin sırası, şerhte uygulanan metoda bağlı kalınarak aynen takdim edilmiştir. Akabinde ise makalemize konu olan ilahinin orijinal nüshası ve Bî-Nevâ Muhammed Efendi mine'l-Aleviyyûn el-Kırîmî'nin yazmış olduğu şerhin nüshası, mukayeseli olarak değerlendirme yapmak isteyen okurların takdirine sunulmuştur.

Şerh

Ṭūr-ı Sīnāzdır vücūdum şüret-i Mūsā benem,

M'üciz-i enfāsım ile 'āleme İsa benem.

Vücūd ile 'amāl-i şālihaya meşğul olub maqbül-ı Hakk olduğundan Hazret-i Hakk'a env'ā-ı tecellî eder mazhar-ı tecellî-i rūhî olub vāsıta-i vücūd-ı sır olduğundan vücūdunu Ṭūr-ı Sīnāya teşbîh eyledi. Rūhu te'yid-i Hakk ile müeyyed olub zikrullāh ile meşğul oldukça kuvvā-yı nefsāniyye 'icāz edüb vücūd-ı 'ālemi feth eylediğinden rūhunu 'İsā'ya teşbîh eyledi. Ma'nā-yı zāhiresini murād eylemedi.

Mehdiyem naşrun mina'llāh oldu nakş-i seyfimin,

Zülfikārı 'Alī'nin fātih-i dünyā benem.

Rūhu taraf-ı 'izetten hidāyet bulub zikreyledikçe 'avn-i Hakk'a muķārın olduğundan rūhunu Mehdiye teşbîh edüp zikrini seyfe teşbîh eyledi. 'Ālet olmadan nefsinin zülfikāra rūhunu 'Alī'ye vücūd-ı mülkini dünyāya teşbîh eyledi. Yanī hazreti 'Alī daḥī nuşret-i Hakk'la zülfikārı eline alıp zülfikār vāsıtasıyla vücūd-ı mülkünü zabt etdim demektir.

Gerçi mevḥūmu'l-vücūdum 'ālem içre zerre var,

Baş-ı nār itmekde ḥurşid-i cihān-ı 'ārā benem.

Zerrenin vücūdu 'ālemde mevḥūm olduğu gibi vücūd-ı resmisi vücūd-ı ḥaķiķiyyeye nisbeten mevḥūm tutar vücūd-ı ḥaķiķiyyeye nazar edüp cihān-ı ārā benem der. Zīrā mevcūdātın iki vechi vardır derler. Biri ḥāliķiyyet biri maḥlūķiyyet, ḥāliķiyyet cihetine nazar ile cihān-ı ārā benem demiş. āyetinin tefsirinde vecih zāmirini şeye ircā' ettiler bu manāyı murād etmişlerdir. Ehl-i kemāl bir şeyin vücūd-i dāim olmayıp helāk itse vücūduna 'itibār etmezler. Ol ecelden mevḥūm ol vücūdum dedi. 'İtibāra lāyık olan vücūd, vücūd-ı ḥaķiķîdir dāim ve bāķîdir. İmdi bu ma'nā murād edilse ḥatā' olmaz.

*Şüret-i sırrımla âhîr-i hâtm olur âhîr zaman,
N'ola hâtm-i evliyâyım dirsem ol ma'nâ benem.*

İnsanın sîretinde cümle 'âlem mümkinâtı olup aşlında 'adem-i şırf olup bir vâcibü'l-vücûdun icâdıyla mevcûd olduğundan haqîkî vücûd ile mevcûd hazret-i Haq olduğu maḥzûndur. Bu sırrı insanın ekserîsi yevm-i kıyâmette bilir. "كل من عليها فان ويبقي وجه ربك ذو الجلال والاكرام" lâkin bazı luṭf-i Haq'la bu 'âlemde 'ayânen müşâhede edilir. Habîb-i Ekrem "كان الله ولم يكن معه شيء" dediğinde , 'ârif olan kendinin dedüğü gibi imdi mazmûn beyt böyledir ki hâtm-i âhîr zaman cümle mümkinâtın fenâsı hazret-i Haq'ın baḳâsıyla mevcûd ise cümle mersûmâtın fenâsını ve hazret-i Haq'ın baḳâsını luṭf-i Haq'la elân müşâhede ederim demektir. Sâirler yevm-i kıyâmette ettikleri gibi imdi hâtmü'l evliyâyım dimeden murâd-ı hâtm-i evliyâ vakti mezbûrunca 'ayân müşâhede eylese ben imdi ederim, demektir. Benden ḡayrı velî yoktur, demek deḡildir hazret-i 'Alî'nin "كشفت الغطاء مازادت يقينا" dediği buna delâlet eder.

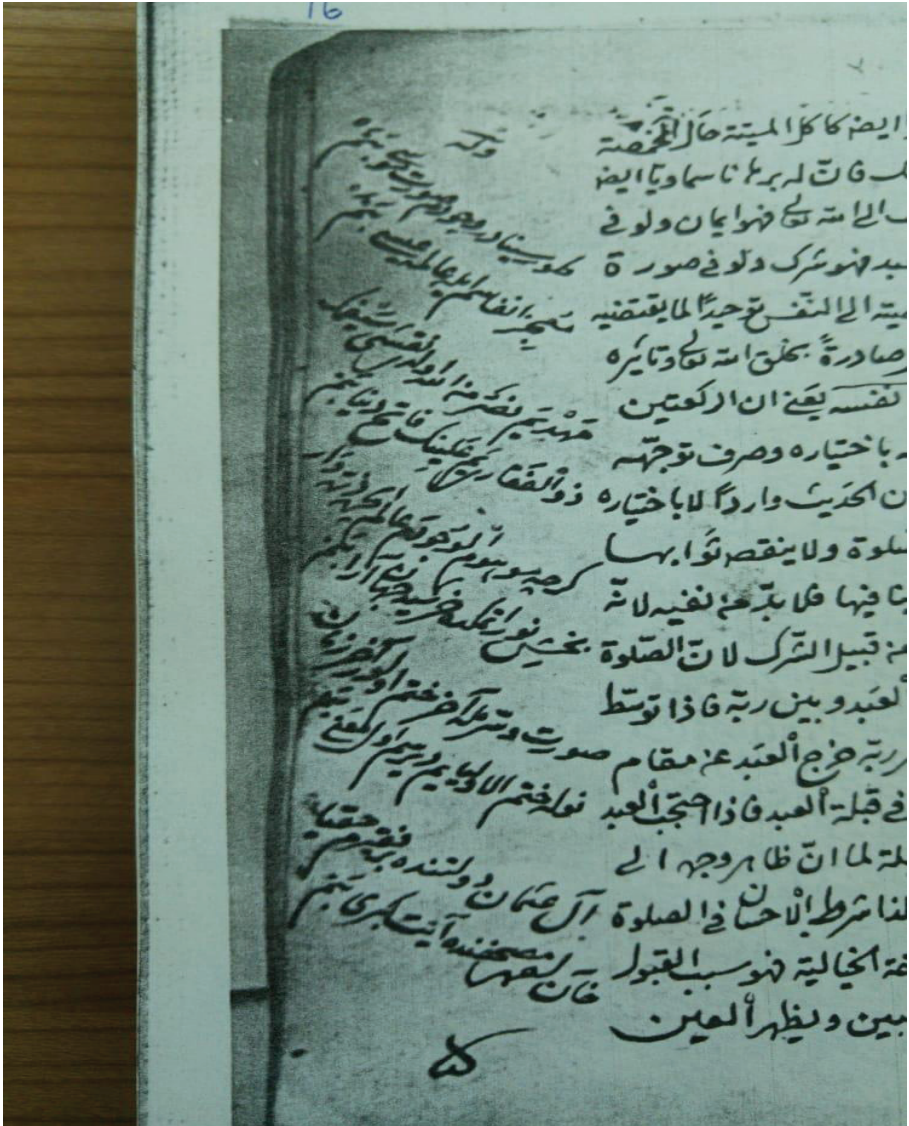
*Âl-i 'Osmân devletinde ben faḳîrem Haḳḳıyâ
Hân-ı Aḥmed muşḥafında âyet-i kübrâ benem.*

Vücûd-ı tâhîrâneme nazar etseler Âl-i 'Osmân'da bir yol bulmaz bir faḳîrem zîrâ Âl-i 'Osmân'da maḳbûl ehl-i dünyâdır ehl-i âhîret belki ehlullâh anlara 'itibâr etmezler anların nazarı şüretedir ammâ haḳîqate nazar itseler Allah'ın vaḥdâniyetine âyet-i kübrâyım. Zîrâ cümle 'âlem muşḥaf-ı fi'lîdir vaḥdâniyet-i haḳḳa fi'len delâlet ettiği hazret-i Kur'an muşḥafın ḳavlidir ḳavlen delâlet ettiği için insan hem muşḥafın ḳavli hem de muşḥaf-ı fi'lîdir. Ḳavlen ve fi'len vaḥdâniyet-i Zât-ı Haḳḳa delâlet ettiği için öyle olsa hân-ı Aḥmed'de dünyâ pâdişâhı olmayıp dünyâ ve âhîret pâdişâhı olmak câiz ve muşḥaftan murâd 'âlem-i dünyâ olmak münâsibtir.

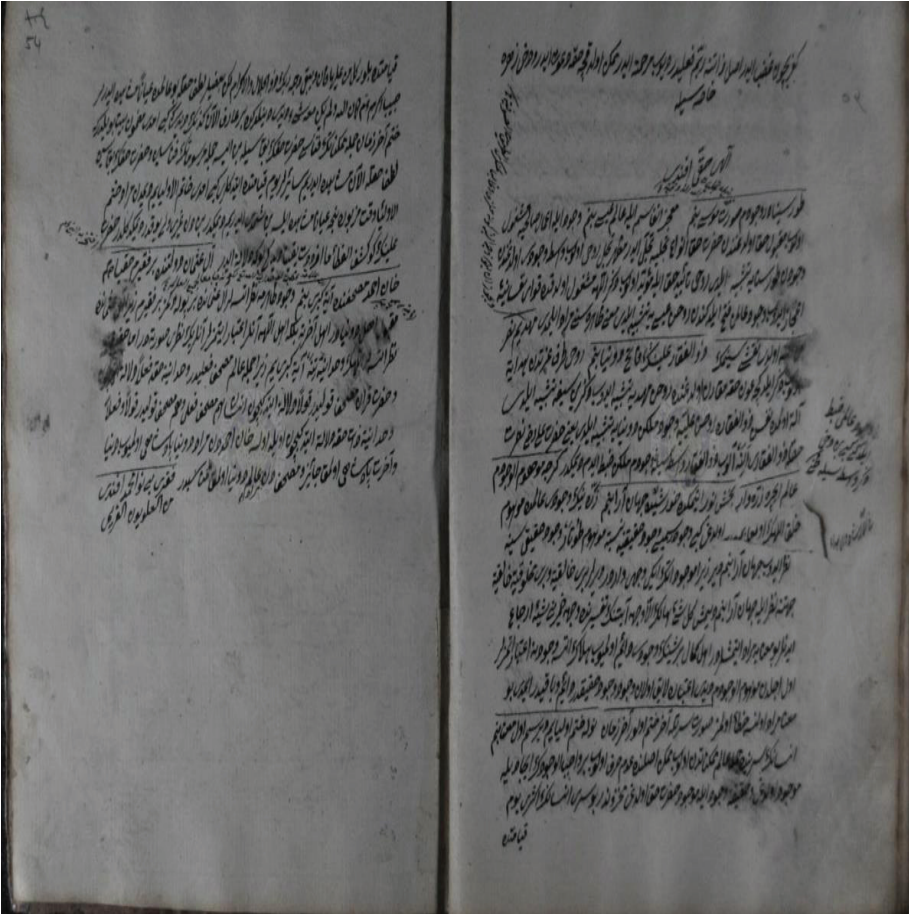
Haḳḳı Efendi (İsmail Hakkı Bursevî)

Bu beyitleri şerḥ eden kişi Bî Nevâ Muḥammed Efendi mine'l-'aleviyyûn el-Kırîmî İstinsâḥ eden Müderris İlahî 'Osmân Efendi bin Ḥanefî bin Ḥüseyn Mollâ İstinsâḥ târiḫi 1236/1821.

226 • BURSEVÎ'NİN “BENEM” İLAHİSİNE MUHAMMED EL-KİRİMÎ'NİN ŞERHİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Bursa İnebey Yazmalar Kütüphanesinde bulunan İsmail Hakkı Bursevî'nin kaleme aldığı *Kitâbü'l-Mir'ât* adlı eserin görüntüsü ve bu eserin 16a varlığında araştırmamıza ve makalemize konu olan “benem” redifli ilahi.

2. Fakrî Bî-Nevâ Muhammed Efendi mine'l-aleviyyun el-Kırîmî'nin Bursevî'nin "Benem" redifli ilahisine yazmış olduğu şerh.

228 • BURSEVÎ'NİN "BENEM" İLAHİSİNE MUHAMMED EL-KİRÎMÎ'NİN ŞERHİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

191

BESTESİ: M. İsmail Hakkı Bey

NEVÂ-KÜRDÎ DURAK

Jost fâ ri sf nâ dir vü cû
dım nâ re ti mâ
sf be nin
Mâ zül oi nî enfâ şim i le nin > İkinci setir
fâ le me f ti ni dın
sâ be be nim nin
Ya Al lah Mehdi yea nos runmi nal
lah ol du nak

165

109

3. Muallim İsmail Hakkı Bey'in Nevâ-Kürdî Bestesi ve Durakları.